

*Katarzyna Olbrycht**
Cieszyn

Wychowanie do przebaczenia

...nikt nie potrafi przebaczać innym,
jeżeli najpierw sam nie zaznał przebaczenia
Jan Paweł II

Problem przebaczenia i jego pedagogiczne aspekty kojarzą się głównie z wychowaniem chrześcijańskim, ale namysł nad istotą wychowania pokazuje, że problem ten jest wyzwaniem dla rzeczywistości wychowawczej jako takiej. Dotyka bowiem w szczególności sposób sfery uczuć, postaw i wartości zaangażowanych oraz wyznaczających rozwój człowieka. Rozwój rozumiany jako dążenie nie tylko do podmiotowego, autonomicznego funkcjonowania, ale do dojrzałości w kontaktach z drugim, z innymi, do postaw altruistycznych, do solidarnego uczestniczenia we wspólnotach społecznych. Kierunek takiego myślenia o rozwoju człowieka zakłada uznanie w nim osoby, a więc przyjęcie w myśleniu o człowieku stanowiska personalistycznego. Jednak nawet tam, gdzie nie deklaruje się określonych założeń antropologicznych, dzisiejsze nauki społeczne przyjmują podobne kierunki rozwoju człowieka jako najbardziej pożądane. Jeśli więc tak rozumiany jest rozwój, to wychowanie jako jego pobudzanie, ukierunkowywanie i wspiera-

* Prof. zw. dr hab. Katarzyna Olbrycht jest kierownikiem Zakładu Edukacji Kulturalnej na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie. Adres: Uniwersytet Śląski, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji, ul. Bielska 62, 43-400 Cieszyn; e-mail: k.olbrycht@onet.pl.

nie nie może dystansować się od problemu przebaczenia, nieodłącznego od stosunków międzyludzkich.

Czy więc można, warto, a nawet należy wychowywać do przebaczenia? Jaki obszar celów i działań zostaje zakreślony takim programem? Jakie wymiary trzeba by w nim dostrzec i wziąć pod uwagę?

1. Czym jest „przebaczenie”?

Dylemat przebaczenia lub nieprzebaczenia jest odpowiedzią na doznaną krzywdę, naturalnym elementem życia ludzkiego toczącego się wśród innych, w wielości relacji z innymi, często relacji trudnych, bardziej lub mniej dotkliwie wzajemnie raniących fizycznie i psychicznie. Przebaczenie może przybierać różne formy i nieść różne sensy. Leszek Kołakowski, poświęcając wybaczeniu jeden ze swoich krótkich esejów¹, wyróżnił trzy sensy tego pojęcia. Pierwsze to wybaczenie biurokratyczne, drugie – psychiczne (określa je również jako „duchowe”) i trzecie – „metafizycznie ugruntowane”. Pierwsze odnosi się do sytuacji formalnych – stwierdzanej formalnie winy i wymierzanej lub zawieszanej kary, czyli decyzji prawno-urzędowych. Trzecie – to sfera religii i wiary, w świetle której w pełni przebaczyć i całkowicie zatrzeć winę może tylko Bóg. Rozumienie odnoszące się do ludzkich wolnych decyzji, to znaczy czy wybaczyć, „zapomnieć urazy”, starać się zapomnieć, to sfera psychicznego sensu przebaczenia. Do tego podziału będziemy się jeszcze odwoływać.

Przebaczenie oznacza wewnętrzną decyzję darowania doznanej krzywdy, decyzję, która staje się faktem zmieniającym zaistniałą sytuację i relację między winowajcą a skrzywdzonym. Skrzywdzony rezygnuje z odwetu, ale też z rozpamiętywania własnej krzywdy oraz winy tego, kto go skrzywdził. Wina zostaje przez skrzywdzonego niejako zdjęta z winowajcy, co nie oznacza ani, że została zapomniana, ani też, że z jej skutkami i konsekwencjami winowajca, niezależnie od uzyskanego przebaczenia, nie musi sobie porządzić, wziąć za nią odpowiedzialności, starać się w miarę możliwości krzywdę naprawić.

Do przebaczenia prowadzi proces wybaczenia. Wybaczenie angażuje dwie strony – winowajcę i skrzywdzonego, a także ich otoczenie, osoby związane z każdą ze stron. To zaangażowanie, mimo iż czasem obejmuje

¹ Leszek Kołakowski, *Mini wykłady o maxi sprawach* (Kraków: Wydawnictwo Znak, 2004), 224–231.

skutki bardzo odległe w czasie od konkretnych wydarzeń, może wpływać na decyzje, relacje, nawet na życiową drogę osób, których dotknęło dane wydarzenie. Wyrządzenie krzywdy stwarza określony układ warunków psychicznych (czasem też fizycznych w przypadku krzywdy fizycznej), w który zostają niejako wprowadzeni wszyscy uczestnicy. Warunki te są tworzone przez wzajemne relacje, które są wynikiem spontanicznych reakcji, emocji, wyuczonych nawyków, przejętych wzorów zachowań, wreszcie życiowych postaw.

Sytuacja wybaczenia może przybierać w praktyce relacji międzyludzkich wiele „twarzy”, także takich, które wykorzystują jedynie jej powierzchowne cechy. Tworzenie sytuacji wybaczenia bywa na przykład wyrazem potrzeby nieustającego potwierdzania własnej wartości. Osoba przeżywająca taką potrzebę mnoży przewinienia innych, reagując urazą na zachowania i zdarzenia dalekie od wyrządzania krzywdy czy uzasadnionego ponoszenia winy. Taką sztuczną sytuację wybaczenia może stwarzać także osoba nieustająco przepraszająca, wywołująca wrażenie, że jej wrażliwość na drugiego i starania o to, by go nie urazić, zasługują na zauważenie i aprobatę, a najlepiej – na nagrodzenie. Nie są to więc sytuacje związane z rzeczywistą winą i przebaczeniem, a raczej zabiegi instrumentalnie wykorzystujące konwencję tej sytuacji.

Przebaczenie jest trudne do jednoznacznego zdefiniowania. Oznacza i proces, i jego docelowy stan. Występuje w praktyce językowej zarówno jako przebaczenie drugiemu, jak przebaczenie sobie, a zdarza się – w przypadku osób wierzących – jako przebaczenie Bogu. Angażuje skrzywdzonego ale, w specyficzny sposób, również winowajcę. Stosunkowo często pojęcie to w znaczeniu operacyjnym przywoływane jest na gruncie psychologii, funkcjonując tam – zgodnie z kategoryzacją Leszka Kołakowskiego – jako przebaczenie w sensie psychicznym. Przykładem może być definicja Krystyny Ostrowskiej, według której „jest to proces, w którym ujawnia się stan obrazu siebie, innych ludzi i świata, systemu wartości, a także tzw. jednoczącej siły w strukturze osobowości. Proces ten prowadzi do nowej strukturalizacji wiedzy o sobie i innych i dzięki temu zmienia kształt relacji z samym sobą i z innymi ludźmi”².

² Krystyna Ostrowska, „Psychologiczna analiza procesu przebaczenia (w aspekcie wiary chrześcijańskiej)”, *Biuletyn Stowarzyszenia Psychologów Chrześcijańskich* 8 (1997): 4 – cyt. za: Aldona Król, „Wychowanie do przebaczenia”, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. Alina Rynio (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2007), 432.

Psychologowie zajmujący się poradnictwem i terapią podkreślają, iż nieprzebaczone krzywdy nie tylko niszczą bieżące relacje między winnym a skrzywdzonym, ale mają poważne, negatywne, trwałe skutki dla obu stron. Osoba winna niesie ciężar świadomości niewybaczonej winy, co wpływa destrukcyjnie na jej samoocenę, motywację do dokonania pozytywnych zmian, wiarę w ich powodzenie, a więc i w sens podejmowania wysiłków, które by się z nią wiązały. Negatywne skutki nieprzebaczenia wpływają nie tylko na życie winowajcy, ale również na dalsze życie skrzywdzonego. Zamykają go w kręgu negatywnych emocji, kierują energię na rozpamiętywanie bolesnego doświadczenia i utwierdzanie się w poczuciu krzywdy, zaniżanie własnej wartości, szukanie w winowajcy kolejnych powodów potwierdzających ogólnie negatywną jego ocenę, wzbudzają potrzebę odwetu jako „oddania” krzywdy, koncentrują się na obmyśleniu możliwie dotkliwej i bolesnej dla drugiej strony, „sprawiedliwej” reakcji.

Przebaczenie pojawia się więc często jako warunek skutecznej psychoterapii. W tym kontekście zwraca się uwagę między innymi na potrzebę przebaczenia rodzicom, współmałżonkom czy innym osobom, głównie bliskim, nawet już nieżyjącym, wobec których nierzadko utrzymuje się poczucie krzywdy, blokujące możliwości konstruktywnego funkcjonowania i rozwoju.

2. Miejsce przebaczenia w wychowaniu

Przykładem pedagoga, który do wybaczenia przywiązywał ogromne znaczenie, był Janusz Korczak. Wśród form charakterystycznych dla jego systemu wychowawczego był dziecięcy Sąd koleżeński. Celem funkcjonowania tej „instytucji”, tworzonej przez wychowanków, było przede wszystkim zrozumienie i przebaczenie oskarżonemu winowajcy. Korczak sam opracował stanowiący podstawę pracy Sądu kodeks i regulamin. W artykule zamieszczonym w wychodzącej w Naszym Domu Gazecie „W słońcu” (w numerze świątecznym 1–2, 1921) Korczak pisał o domowym Sądzie:

Sędzią może być każdy. Raz na tydzień będzie się losowało pięciu sędziów i oni będą sądzili ważniejsze sprawy. [...] Sędziowie będą mogli przebaczyć albo wyznaczyć karę. Sędziowie przebaczą, jeżeli ktoś zrobi coś złego, bo nie wiedział albo nie rozumiał. Sędziowie przebaczą, jeżeli ktoś zrobi coś złego, ale stara się i żałuje. Sędziowie przebaczą, jeżeli ktoś uderzył w gniewie albo żartował, albo zrobi coś nieumyślnie, przez nieostrożność. Sędziowie nie prze-

baczą, jeżeli ktoś nie chce wcale ani słuchać, ani się nie chce starać, ani się nie chce poprawić. Sędziowie nie przebaczą i wyznaczą karę³.

Kary także określił Korczak w specjalnym kodeksie.

Forma ta pozwalała nie tylko uczyć dzieci, by starały się zawsze zrozumieć winowajcę i dać mu szansę poprawy, ale uświadamiała, że najpierw trzeba starać się wybaczyć, szukać wszystkich możliwych przesłanek wybaczenia, a dopiero gdy okaże się to niemożliwe – karać. Znamienne, iż w korczakowskim Sądzie najłagodniejszą karą było samo oznajmienie przez Sąd, że nie można przebaczyć. Jednak ukaranie nie zamykało drogi do poprawy, przeciwnie – miało do niej mobilizować. Był to więc w praktyce oryginalny program wychowywania do przebaczenia.

Aldona Król w interesującym artykule poświęconym wychowaniu do przebaczenia⁴ przyjmuje, że przebaczenie jest istotną dla człowieka wartością, zarówno jako wartość ogólnie uznawana w kulturze zachodniej, zakorzenionej w chrześcijaństwie, jak i jako wartość subiektywna, odczuwana w wymiarze jednostkowym i społecznym.

Autorka, powołując się na J. Kixa, uznaje przebaczenie za najlepszy z trzech możliwych sposobów postępowania osoby doznającej krzywdy (pozostałe dwa to zemsta lub wyparcie zdarzenia do podświadomości)⁵. Pisząc o wychowaniu do przebaczenia, koncentruje się na objęciu działaniem wychowawczym tych czynników, które mają wpływ na proces przebaczenia, to znaczy wzmocnieniu czynników sprzyjających temu procesowi i osłabianiu czynników utrudniających go. Wśród sprzyjających wymienia: właściwe rozumienie przebaczenia (niemylenie go z zapomnieniem czy pojednaniem, które oznacza następujące po wybaczeniu przyjęcie w dobrej wierze wzajemnej dobrej woli); uznanie, że każdy kiedyś komuś wyrządził krzywdę; zdolność dostrzeżenia w osobie krzywdziciela pozytywnych cech; umiejętność komunikowania innym własnych stanów emocjonalnych; religijność opartą na osobowej relacji z kochającym i przebaczącym Bogiem, tym samym motywującą do szukania w modlitwie pomocy w trudnościach z przebaczeniem. Każdy ze wskazanych czynników sprzyjających wybaczeniu wymaga wytrwałej, cierplivej pracy wychowawczej, prowadzonej od najmłodszych lat. Jej celem jest wykształcenie predyspozycji do wybaczenia.

³ Janusz Korczak, *Pisma Wybrane*, t. II (Warszawa: Nasza księgarnia, 1978), 77.

⁴ Król, „Wychowanie”, 433.

⁵ Tamże, 434.

Problem przebaczenia widziany z perspektywy wychowania przyjmuje jeszcze dodatkowe znaczenie. Relacja między wychowawcą i wychowankiem nie zawsze jest łatwa, tym bardziej nie jest wolna od konfliktów, które mogą prowadzić do zachowań niewłaściwych, nagannych, krzywdzących. W tym kontekście trzeba mówić o problemie wybaczenia przez wychowawcę wychowankowi i wybaczenia przez wychowanka – wychowawcy. Dotyczy to zarówno wychowawców formalnych, instytucjonalnych, jak i nieformalnych, przede wszystkim rodziców i opiekunów.

Wydaje się, że wychowawczym aspektem wybaczenia (rozumianego tu jako synonim przebaczenia) warto przyjrzeć się bliżej. Jeśli przyjmie się, iż istotą wychowania jest pobudzanie, wspieranie, ukierunkowywanie rozwoju zgodnie z przyjętym ideałem wychowania, a także towarzyszenie w tym procesie, kształcenie predyspozycji do wybaczenia dotyczyłoby głównie pobudzania i wspierania rozwoju tych cech, które uznane zostały za pożądane. Natomiast wychowawcze ukierunkowywanie wiąże się z wyraźnym wyborem i wskazaniem celów, które wynikają z przyjętego ideału wychowania i objętych nim wartości. Także wychowawczo rozumiane towarzyszenie wiąże się z obecnością wychowawcy (bezpośrednią lub pośrednią) w procesie samodzielnego dążenia przez wychowanka do wybranych wartości.

Na wybaczenie trzeba więc spojrzeć z perspektywy miejsca, jakie zajmuje ono w sferze celów i wartości wychowawczych.

3. Przebaczenie – w świetle myślenia personalistycznego

Kluczowe w wychowaniu jako takim są wartości budujące ideał wychowania, ideał wyprowadzony z przyjętej koncepcji człowieka. Tu będziemy się odwoływać do koncepcji personalistycznej – koncepcji człowieka jako osoby, ponieważ ta koncepcja leży u podstaw nie tylko wychowania chrześcijańskiego, gdzie jest deklarowana i uzasadniona teologicznie, ale także, choć w różnym stopniu i zakresie, u podstaw wszelkich systemów czy programów wychowawczych odwołujących się do Praw człowieka. W świetle stanowiska personalistycznego przebaczenie nabiera specjalnej treści.

Zgodnie z myśleniem personalistycznym człowiek–osoba spełnia się w wspólnocie osobowej, zarówno w jej wymiarze relacji „ja–ty”, jak w wymiarze więzi z innymi traktowanymi jako „my”. Będąc istotą, której przysługuje bezwarunkowa godność ludzka, istotą zorientowaną na poznawanie prawdy, dążenie do dobra, odkrywanie i tworzenie warunków do pojawienia się piękna, istotą wolną i rozumną, człowiek buduje wspólnoty, które zabezpieczają

wszystkim swoim członkom warunki osobowego bycia i działania. Osobowe spełnienie siebie jest więc zapewnianiem warunków osobowego bycia i działania każdemu, a więc także drugiemu człowiekowi, obdarzonemu zawsze bezwzględną wartością – godnością ludzką. To „zapewnianie warunków” może przyjmować różne formy, ale wszystkie one rozpoczynają się od wewnętrznego nastawienia. Nastawienie to obejmuje uznanie wartości drugiego, wyrażające się w przyjmowaniu wobec niego postawy szacunku i gotowości działania na rzecz jego dobra. Jest to istota rozumianej osobowo miłości.

W kontekście wybaczenia szczególnie cenne jest ujęcie osobowego człowieczeństwa, jakie znajdujemy w personalizmie Karola Wojtyły⁶, gdzie osobowe spełnianie siebie jest określone, za Konstytucją Soborową *Gaudium et spes*⁷, jako „bycie dobrowolnym, bezinteresownym darem”. Wychowanie człowieka w konsekwencji jest kształtowaniem w nim gotowości, motywacji i umiejętności rozwijania osobowego potencjału, a przede wszystkim spełniania siebie jako „bycia darem dla drugiego”, przyjmowania wobec innych postawy szacunku i miłości, budowania takich relacji, które prowadziłyby do osobowych wspólnot. Przyjrzyjmy się, jak w świetle takiego myślenia o człowieku przedstawia się wybaczenie i wychowanie do wybaczenia.

Przebaczenie jest zawsze trudne, szczególnie kiedy dotyczy krzywd poważnych, zadanych świadomie, niewywołujących u krzywdzącego poczucia winy. Krzywda fizyczna czy psychiczna, oprócz obiektywnych skutków, wywołuje ciąg negatywnych emocji, wpływa na obraz siebie zarówno u winowajcy, jak i u osoby skrzywdzonej. Jest zawsze w jakimś stopniu wyrazem braku szacunku, a także osobowo rozumianej miłości. Prowadzi do sytuacji podważania bądź wprost atakowania godności osoby krzywdzonej, ale i rezygnowania przez winowajcę z własnej godności ludzkiej. Tym samym krzywda może stać się ostatecznie dla obu stron (choć w różnym stopniu) źródłem dotkliwego cierpienia, znacznie głębszego niż wynikałoby to z obiektywnego obrazu danego faktu. Cierpienie skrzywdzonego jest wywołane poczuciem poniżenia, lekceważenia, bycia potraktowanym przedmiotowo, instrumentalnie, bycia nieakceptowanym i odrzucanym, aż do bycia obiektem czyjejś wrogości i nienawiści. To bolesne poczucie, szczególnie

⁶ Karol Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne* (Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa naukowego KUL, 1994).

⁷ Sobór Watykański II, „Konstytucja Duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*”, nr 24, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje* (Poznań: Pallottinum, 2002).

jeśli przedłuża się w czasie, prowadzi do nieufności, podejrzliwości, unikowych lub agresywnych postaw obronnych, wreszcie narastającej potrzeby odwetu. Brak przebaczenia również u winowajcy, szczególnie gdy nie poczuwa się do winy lub lekceważy jej znaczenie, wywołuje stopniowy zanik wrażliwości osobowej, wrażliwości na godność ludzką, na potrzebę szacunku i miłości u drugiej osoby. W efekcie obie strony – i winowajca, i skrzywdzony – zaczynają reagować w sposób niezgodny ze swą osobową istotą i potencjałem. Przerwanie tego groźnego procesu, a następnie zatrzymanie mechanizmu niszczącego osobowo obie strony nie jest jedynie kwestią opanowanej poprzez ćwiczenie umiejętności przebaczenia, choć jej praktykowanie może w pewnym stopniu ułatwić podejmowanie takich decyzji.

Jak wspomniano wcześniej, wybaczenie jest sytuacją angażującą wiele podmiotów. W świetle myślenia personalistycznego jest sytuacją na wskroś osobową. Decyzja o wejściu w sytuację przebaczenia powinna być zakorzeniona w świadomości bycia osobą i zobowiązań z tym związanych. Wszystkie wymiary tej sytuacji wymagają świadomej decyzji, jak również odpowiedzialności za osobowe funkcjonowanie własne i drugiego, respektowanie godności wszystkich uczestników. Odpowiedzialność ta zmusza do szukania takich sposobów wyrażenia przebaczenia, które nie stwarzałyby wrażenia pobłażania złu, akceptowania krzywdy, tolerancji dla krzywdzenia, łatwego uniewinniania. Skrzywdzony powinien nie tylko wybaczyć, ale zrobić to w sposób niewłaczający godności winowajcy, nieniosący upokorzenia. Nie powinien więc wymagać rozbudowanych, wielokrotnych przeprosin, wynagrodzeń, dopraszania się o przebaczenie, wkupywania się „w łaski” ofiary, służalczych zachowań, wyrafinowanych dowodów skruchy, nie powinien odwoływać się do zasad transakcji (przebaczenia za coś...). Nie powinien też powracać do wypominania wybaczonego już zdarzenia.

Winowajca, jeśli chce przebaczenia i poczuwa się do winy, powinien przyznać się, okazać skruchę, przeprosić w sposób respektujący godność skrzywdzonego, okazać wdzięczność wobec decyzji przebaczenia. Nie może wymuszać przebaczenia, odwołując się do jakiegokolwiek formy szantażu („jeśli mi nie wybaczysz, to...”). Przeproszenie nie może być zdawkowe, sztuczne, jedynie formalne, niezobowiązujące, manifestujące dystans do całej sytuacji.

Szczególnie trudne jest wybaczenie w sytuacji braku symetrii postaw. W świetle myślenia o człowieku jako osobie, nawet jeśli winowajca nie czuje się ani winny, ani tym bardziej zobowiązany do przyznania się i przeproszenia, nie okazuje skruchy, decyzja przebaczenia pozostaje po stronie skrzywdzonego, stanowiąc bezinteresowny przejaw jego dojrzałości osobo-

wej. Podobnie dzieje się, gdy winowajca nie zdąży bądź nie ma możliwości uznania swojej winy wobec skrzywdzonego.

We wszystkich odmianach sytuacji związanej z poważnie traktowanym przebaczeniem niezwykle wyrazistości nabiera sens osobowego spełnienia siebie – bycia dobrowolnym, bezinteresownym darem dla drugiego.

Przebaczenie jest w swej istocie ważną wartością osobową i jako takie może być osobotwórczym darem. Skrzywdzony, wybacząc i nie chowając urazy mimo bólu i niemożności zapomnienia, mimo oporów ambicjonalnych, uznając jednak ludzką godność winowajcy, zakłada istnienie w nim jakiegoś osobowego dobra. Nie odmawia mu prawa do pozytywnej przemiany, jest gotowy podjąć trud okazania mu zaufania, szacunku i osobowej miłości. Podejmuje tę decyzję respektując równocześnie siebie jako osobę, uznając swoją ludzką godność, powinność okazywania szacunku i obdarzania miłością innych ze względu na ich osobowe człowieczeństwo, sens spełniania siebie poprzez bycie bezinteresownym darem dla dobra drugiego.

Po obu stronach tej relacji – krzywdzącego i krzywdzonego – mamy w istocie do czynienia z sytuacją wymagającą decyzji, czasem heroicznej, „bycia darem” ze względu na uznanie w sobie i w drugim – tu w winowajcy – osoby ludzkiej.

Sytuacja wybaczenia jest także, jak już wspomniano, bezpośrednio lub pośrednio sytuacją innych uczestników, świadków przebaczenia. Jeśli skrzywdzony lub winowajca pragną lub wyrażają zgodę (np. sugerowaną przez negocjatora) na obecność świadków, traktując to jako wzmocnienie powagi i wiążącego charakteru tej sytuacji, osoby poproszone o takie uczestnictwo także są zobowiązane do respektowania godności obu stron. Zrozumienie osobowego charakteru i wartości przebaczenia nie dopuszcza traktowania tej sytuacji jako ciekawostki, sensacji, widowiska czy przedsięwzięcia komercyjnego (w tym miejscu należałoby poddać zasadniczej krytyce programy medialne zakładające w scenariuszu spektakularne doprowadzenie stron konfliktu do publicznego, odbywającego się w obecności widzów i odbiorców programu, wzajemnego przebaczenia i pojednania. Tego rodzaju programy manipulują wartościami i ich przeżywaniem na potrzeby efektu medialnego, tym samym negując ich status i osobowy sens).

4. Wychowanie do wartości wybaczenia

Świadomość tego, jak zasadnicze miejsce w osobowym rozwoju człowieka zajmuje przebaczenie, jak jest ważną i cenną wartością, ile wysiłku,

trudu, determinacji i rezygnowania z własnego komfortu psychicznego wymaga od uczestników procesu wybaczenia, prowadzi do wniosku, że niezbędne jest wychowawcze przygotowanie człowieka do przebaczenia. Przebaczenia nie tylko w sensie umiejętności, ale szerzej – do osobowo widzianej sytuacji.

Konieczne jest wychowanie prowadzące wychowanka do uznania przebaczenia i przebaczenia za wartość, do jej uwewnętrznienia, tak by stała się wartością zobowiązującą, ukierunkowującą codzienne postępowanie. Stopniowo, w miarę rozwoju wychowywanego człowieka, praca nad przebaczeniem powinna stawać się centrum podejmowanego przez niego samowychowania.

W perspektywie traktowania człowieka jako osoby chodzi o wychowanie do przebaczenia jako wartości osobowej i do przebaczenia jako osobowej relacji, przebiegającej w sytuacji zorientowanej osobowo.

Wychowanie do uznania i realizacji wartości jest procesem, na który składa się kilka etapów. Mogą one programowo następować po sobie, ale i pojawiać się w życiu człowieka okazjonalnie, jako efekty różnorodnych oddziaływań formalnych i nieformalnych⁸. Etapami tymi są działania prowadzące do: poszukiwania i odkrywania wartości, ich przeżywania, rozumienia, doraźnej akceptacji, uwewnętrzniania, wreszcie – do stosunkowo trwałej internalizacji.

Wyróżnione etapy dotyczą także wartości, jaką jest przebaczenie. Podobnie jak w przypadku innych wartości, metodami najbardziej odpowiadającymi ich specyfice są sytuacje bezpośredniego lub pośredniego kontaktu z przykładami osób respektujących dane wartości, realizujących je, wiernych im i gotowych do ofiarnego im służenia niezależnie od sytuacji. Poznanie konkretnych przykładów życia według określonych wartości pozwala nie tylko wartości te dostrzec i przeżyć, ale lepiej zrozumieć, świadomie zdecydować się, by uznać je za swoje, a po okresie sprawdzania – wprowadzić w osobisty system wartości. Przykładów z tej sfery życia może dostarczać nie tylko otaczająca człowieka, bieżąca rzeczywistość, ale przekazy artystyczne, medialne, zasłyszane opowieści i relacje, dokumenty z przeszłości, poznawane różnymi drogami biografie. Wychowawczym prowadzeniem do wartości jest nie tyle dydaktyzujące, tym bardziej nie nachalne wskazywa-

⁸ Więcej na temat tego procesu pisałam m.in. w: Katarzyna Olbrycht, *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 2000); Katarzyna Olbrycht, „Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji”, *Paedagogia Christiana* 1 (2012): 89–104.

nie określonych przykładów, ale takie ich proponowanie i wspólne z wychowankiem szukanie, które pobudzałyby potrzebę ich bliższego poznania, wspierało aktywność z tym związaną, podtrzymywało motywację, stanowiło pomoc w rozumieniu, ukierunkowywało na pogłębianie odkrywanych ścieżek i szukanie kolejnych z nimi związanych. Ważne jest towarzyszenie wychowankom w tym procesie własnym zainteresowaniem, wymianą myśli, dzieleniem się i radością z odkryć. Dopiero mając doświadczenie bezpośredniego lub pośredniego kontaktu z realizowanymi w życiu wartościami, można świadomie szukać uzasadniających je argumentów, poznawać konsekwencje różnych sposobów ich hierarchizowania, analizować teoretycznie i praktycznie ich rodzaje, pogłębiać ich rozumienie, miejsce i rolę w świecie. Największe znaczenie w tym procesie ma osobiste doświadczenie związane z realizowaniem danej wartości, odczucie na sobie praktycznego wymiaru służenia przez kogoś danej wartości, znalezienia się w kręgu zachowań i postępowania, które z tego wynikają. Dotyczy to szczególnie wartości osobowych – począwszy od godności ludzkiej, przez wartości pozwalające tworzyć siebie zgodnie z osobowym potencjałem (w sposób wolny i rozumny szukać prawdy, dążyć do dobra, kontemplować odkrywane i ujawniane piękno, orientować swoje życie na sacrum), przez wartości wspólnotowe (solidarność, dialog), aż do wartości postaw szacunku i miłości oraz koniecznych do ich realizacji postaw wierności, służby, ofiarności, dobroci, odpowiedzialności, „robieńcia miejsca” drugiemu. Obszar wartości osobowych obejmuje także wartości zabezpieczające rozwój osób i wspólnot osobowych, takie jak pokój, sprawiedliwość, wolność. Żeby odkryć, przeżyć i świadomie uznać za własne najważniejsze wartości osobowe, trzeba być przez kogoś szanowanym i kochanym, wspomaganym, solidarnie bronionym. Trzeba odczuć swoją radość i smutek podzielane przez kogoś, dla kogo są bezinteresownie ważne. Poczuć, że członkowie wspólnoty, do której się przynależy, respektują wzajemnie swoją godność, wolność, rozumność, wspierają swoje dążenie do wartości duchowych, służą sobie wzajemnie. Trzeba znaleźć się w sytuacji kogoś, komu wybaczone, z drugiej strony mieć okazję przeżycia z kimś radości płynącej z decyzji o trudnym wybaczeniu.

Na bazie takiego doświadczenia można podjąć inne formy i metody przeprowadzania przez kolejne etapy uczenia się wartości. Byłyby to: przekaz wartości drogą wyjaśniania, dyskusowania, rozwiązywania praktycznych zadań wymagających weryfikowania analizowanych wartości. Dotyczy to również wybaczenia jako wartości samej decyzji, ale i całej osobowo postrzeganej sytuacji wybaczenia.

5. Wychowanie do przebaczenia – w centrum wychowania chrześcijańskiego

Wychowanie do przebaczenia jest jednym z najważniejszych zadań wychowania chrześcijańskiego. W chrześcijaństwie przebaczenie jest wyrazem i dowodem miłości świadczonej drugiemu (stanowi przebaczenie określone przez Kołakowskiego metafizycznie ugruntowanym). Motywacją do przebaczenia jest to, iż każdy człowiek bez swojej inicjatywy czy zasług, wyprzedzająco, jest darzony przez Boga bezwarunkową, nieskończoną miłością. Tym samym, jeśli chce tego, prosi i wierzy, może zawsze oczekiwać Bożego przebaczenia, ale prośba ta musi być poprzedzona przebaczeniem własnym winowajcom, o czym wyraźnie mówi modlitwa *Ojcze nasz*. Człowiek ma też dany wzór realizacji ewangelicznego wymagania „miłości nieprzyjaciół” – Chrystusa przebaczącego swoim oprawcom. W chrześcijaństwie wybaczenie uzyskuje swój głęboki sens osobowego daru z siebie, daru ofiarowanego często wbrew rozumowym racjom sprawiedliwości, bo ofiarowanego z miłości. Sytuacja wybaczenia staje się dramatyczną sytuacją egzystencjalną, będącą niejako próbą wiary, sprawdzianem miłości i szczególnego jej wymiaru – miłosierdzia. W nauczaniu Kościoła, wśród „uczynków miłosierdzia względem duszy”, znajdujemy wyraźne wskazania: „krzywdy cierpliwie znosić” i „urazy chętnie darować”. Odnoszą się one wyraźnie do wybaczenia i jego duchowego sensu – okazania miłosierdzia, bez którego nie da się zrozumieć chrześcijaństwa.

Rozważania na temat przebaczenia w perspektywie chrześcijańskiej podejmował w swoich tekstach między innymi Józef Tischner. Pisał: „Przebaczenie oczyszcza mnie a nie mojego winowajcę – oczyszcza z pragnienia odwetu”⁹. I w innym miejscu: „Skrucha zbrodniarza jest warunkiem jego oczyszczenia, ale przebaczenie musi być bezwarunkowe”¹⁰. Bardzo mocno brzmi sformułowana przez Tischnera definicja: „Przebaczyć znaczy: dokonać w sobie przemiany zła w dobro”¹¹. Ta przemiana prowadzi od rezygnacji z odwetu, przez budzenie się wspaniałomyślności, do okazywania miłosierdzia.

Jan Paweł II, który na przestrzeni całego swego pontyfikatu ogromną wagę przywiązywał do tłumaczenia młodym ludziom Ewangelii i istoty Ko-

⁹ Cyt. za: Tomasz Ponikło, *Józef Tischner. Myślenie według miłości. Ostatnie słowa* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2013), 251.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże, 252.

ścioła, wyjaśniał także potrzebę przebaczenia. Na jednym ze spotkań z młodzieżą podkreślał: „[...] przebaczenie jest ostatnim słowem wypowiedianym przez tego, kto naprawdę kocha. Przebaczenie jest najwznioślejszym znakiem zdolności kochania na wzór Boga, który miłuje nas i dlatego nieustannie nam przebacza”¹². Żeby uświadomić sobie, jak ważne znaczenie Ojciec św. Jan Paweł II przywiązywał do zrozumienia przez młodych ludzi tego niezwykle trudnego wyzwania, jakim dla każdego jest wybaczenie, warto zwrócić uwagę na początek zacytowanego tu we fragmencie zdania. Rozpoczęła się ono słowami: „Chcę Wam powiedzieć bardzo otwarcie, że przebaczenie...”. Takie wyraźnie osobiste zwrócenie się do młodych słuchaczy miało, co można odczytać z tej formy, zwrócić ich uwagę na to, jak ważna i trudna jest sama materia „przebaczenia”, jak trzeba stale pamiętać, jaki ma ono sens, jak nierozzerwalnie łączy się z miłością. Jeszcze wcześniej padło zdanie przywołane jako motto przedstawianych rozważań: „[...] nikt nie potrafi przebaczać innym, jeżeli najpierw sam nie zaznał przebaczenia”¹³.

Wychowanie do przebaczenia musi się więc znaleźć w centrum przekazu wiary, kształcenia postaw chrześcijańskich, budowania osobowej relacji z Chrystusem przebacającym, z Bogiem, którego trzeba prosić o łaskę zdolności przebaczenia, umiejętności wchodzenia w tę niezwykle trudną sytuację, niejednokrotnie przerastającą psychiczne możliwości człowieka.

Podsumujmy: przebaczenie jako proces wchodzenia w określoną sytuację, budowania jej i przebaczenie jako jej wynik są wartościami osobowymi. Wychowanie kształtujące w człowieku potrzebę, gotowość, umiejętność i decyzję przebaczenia musi ukazywać nie tylko jego wartość instrumentalną – jego „użyteczność” dla zdrowego rozwoju, komfortu psychicznego, dla satysfakcjonującego funkcjonowania w relacjach z innymi. Musi uświadomić osobową wagę tej wartości, której realizacja w ogromnym stopniu warunkuje spełnianie się człowieka jako osoby, możliwość pełnego funkcjonowania we wspólnotach osobowych i ich budowania.

Przyjęcie takiego stanowiska prowadzi do wniosku, iż niezbędne jest najpierw konsekwentne, wewnętrznie spójne wychowanie osobowe, zmie-

¹² Jan Paweł II, „Kochajcie życie – ten dar i misję, które Bóg Wam powierza”, Spotkanie z młodzieżą rzymską w Auli Pawła VI, 25.03.1999, nr 3, w: *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy* (Poznań: Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, 2008), 637.

¹³ Tamże, nr 2.

rzające do integralnego, fizyczno-psychiczno-duchowego rozwoju osoby ludzkiej. Pozwala ono jasno formułować cele wychowania wyprowadzane z ideału wychowawczego, jakim jest człowiek jako osoba. Klarowne cele wyznaczają konkretne zadania i wyznaczają zasady, jakimi powinni kierować się wszyscy uczestnicy formalnego i nieformalnego procesu wychowania zorientowanego na rozwój osobowy. Tak rozumiany program wychowania zawiera w sobie przygotowanie do realizowania wartości osobowych, w tym przypadku – szczególnie ważnej – przebaczenia.

Drugim nurtem wychowania do wybaczenia jest ukazywanie jego aksjologicznej istoty, a w konsekwencji podejmowanie działań wychowawczych sprzyjających internalizacji objętych nim wartości. Tu, wśród szczegółowych celów, oczywiście bardzo ważne jest kształcenie od najmłodszych lat predyspozycji do przebaczenia, a także umiejętności rozpoznawania i trafnego reagowania na sytuacje związane z wybaczeniem.

Wreszcie, dla ludzi wierzących nieodzowne jest odwołanie się do religijnego fundamentu rozumienia potrzeby wybaczenia i możliwości podejmowania tego niezwykle trudnego zadania w duchu odpowiadania na miłość Boga.

Education for Forgiveness (Summary)

Forgiving is one of the most difficult psycho-spiritual human processes and forgiveness – one of the existentially most important decisions and a condition for a healthy development. Social sciences, as well as philosophy, provide justification for that. Therefore, the education for forgiving is of great importance. It could be regarded as a lifelong predisposition to forgive, a positive attitude and skills associated with such behaviour. The author proposes, however, a broader approach. It is believed that forgiving is a process, which puts all participants in the specific situation – the situation of forgiving. This situation arises around forgiveness as a value. The author chooses a personalistic approach when speaking about a man. In light of this approach the discussed situation is deeply personal, determined in its course by anti-personal or personal relationships. It is assumed that the true forgiveness requires acceptance of personal attitudes by all those involved in this situation. The difficulties associated with it can be reduced through education for forgiving. It includes, as a basis, the education for personal values – among them – for forgiveness and the situation of forgiving. The most important educational path has a form of a contact with specific examples of the implementation of these values and most of all – a direct experience of their implementation by others in one's own life. Chri-

stian education is of particular importance to the education for forgiving. On the one hand it shows the reasons for forgiving – God’s unconditional love and endless willingness to forgive the others. On the other hand, it gives and explains the ways of building the attitude of forgiving in oneself and others; it supports efforts in this sphere of life.

Key words: forgiveness; situation of forgiving; education for forgiving.

Wychowanie do przebaczenia (Streszczenie)

Przebaczenie jest jednym z najtrudniejszych procesów psychiczno-duchowych człowieka, a przebaczenie – jedną z najważniejszych egzystencjalnie decyzji i warunkiem zdrowego rozwoju. Uzasadnień dostarczają nauki społeczne, ale także filozofia. Dlatego ogromne znaczenie ma wychowanie do przebaczenia. Może ono być traktowane jako kształcenie predyspozycji do wybaczenia, pozytywnego nastawienia i umiejętności związanych z takim zachowaniem. Autorka proponuje jednak szersze ujęcie. Uważa, że przebaczenie jest procesem, który stwarza dla wszystkich uczestniczących w nim specyficzną sytuację – sytuację przebaczenia. Sytuacja ta powstaje wokół przebaczenia jako wartości. Autorka, mówiąc o człowieku, przyjmuje stanowisko personalistyczne. W jego świetle jest to sytuacja głęboko osobowa, wyznaczona w swoim przebiegu przez osobowe lub antyosobowe relacje. Zakłada, że prawdziwe przebaczenie wymaga przyjęcia przez wszystkich zaangażowanych w tę sytuację osobowych postaw. Trudności z tym związane mogą być zmniejszane przez wychowanie do wybaczenia. Obejmuje ono, jako podstawę, wychowanie do wartości osobowych, wśród nich – do przebaczenia i sytuacji przebaczenia. Najważniejszą drogą jest kontakt z konkretnymi przykładami realizacji tych wartości, a przede wszystkim – bezpośrednie doświadczenie we własnym życiu ich realizacji przez inne osoby. Szczególne znaczenie dla wychowania do przebaczenia ma wychowanie chrześcijańskie. Z jednej strony pokazuje racje dla przebaczenia – bezwarunkową Bożą miłość i niekończącą się gotowość przebaczenia, z drugiej – daje i wyjaśnia środki budowania w sobie i w innych postawy przebaczenia, wspiera wysiłki w tej sferze życia.

Słowa kluczowe: wybaczenie; sytuacja wybaczenia; wychowanie do przebaczenia.

Bibliografia

- Jan Paweł II. „Kochajcie życie – ten dar i misję, które Bóg Wam powierza”. W: *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*. Poznań: Duszpasterstwo Akademickie Dominikanów, 2008.
- Kołakowski, Leszek. *Mini wykłady o maxi sprawach*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2004.
- Korczak, Janusz. *Pisma Wybrane*, t. II. Warszawa: Nasza księgarnia, 1978.
- Król, Aldona. „Wychowanie do przebaczenia”. W: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. Alina Rynio, 432–442. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2007.
- Olbrycht, Katarzyna. „Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji”, *Paedagogia Christiana* 1 (2012): 89–104.
- Olbrycht, Katarzyna. *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 2000.
- Ostrowska, Krystyna. „Psychologiczna analiza procesu przebaczenia (w aspekcie wiary chrześcijańskiej)”. *Biuletyn Stowarzyszenia Psychologów Chrześcijańskich* 8 (1997): 4.
- Ponikło, Tomasz. *Józef Tischner. Myślenie według miłości. Ostatnie słowa*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2013.
- Sobór Watykański II. „Konstytucja Duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*”. W: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Poznań: Pallottinum, 2002.
- Wojtyła, Karol. *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, 1994.